

В.Г. Уваров

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.126

РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Проаналізовано проблеми реформування інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та Конституції України, проблеми забезпечення верховенства права у кримінальному процесі.

***Ключові слова:** запобіжні заходи, міжнародні стандарти, верховенство права, практика Європейського Суду з прав людини.*

Анализируются проблемы реформирования института мер пресечения в уголовном процессе, приведения его в соответствие с Европейскими стандартами и Конституцией Украины, проблемы обеспечения верховенства права в уголовном процессе.

***Ключевые слова:** меры пресечения, международные стандарты, верховенство права, практика Европейского Суда по правам человека.*

The article is devoted to the analysis of the content of the concept of the Rule of Law. The ways of decision some problems of the guarantee of the protection the humans rights and freedoms in criminal procedure .

***Keywords:** rights and freedoms, Rule of Law; precedents, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми зумовлюється взятим державою курсом на приведення чинного процесуального законодавства у відповідність до основних міжнародно-правових актів та рішень Європейського Суду з прав людини та новими обертами судово-правової реформи, які, як показує аналіз практики, супроводжуються суттєвими проблемами забезпечення прав людини при застосуванні інституту запобіжних заходів.

Як зазначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, «найбільше порушень із застосуванням катувань відбувається під час затримання людини та проведення слідства» [15]. Переважна частина позовів громадян України до Європейського Суду з прав людини пов'язана з фактами незаконних затримань, порушення прав затриманих, тортур, нелюдських умов тримання під вартою, нерозумних строків тримання під вартою, порушення права підозрюваних на захист.

Проблеми реформування процесуального законодавства знаходяться в центрі уваги науковців [1-17]. Але існуючі публікації не висліджують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета даної роботи – визначити шляхи реформування інституту запобіжних заходів в контексті міжнародних правових актів та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Запобіжні заходи* – це заходи процесуального примусу, які обмежують свободу пересування обвинуваченого (підозрюваного) і застосовуються з метою запобігти можливості приховатися від слідства і суду, перешкодити встановленню об'єктивної істини та здійсненню правосуддя, а також продовжити злочинну діяльність [16, с. 508].

Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві – звід основних загально визнаних і загальнообов'язкових норм і принципів, викладених як у міжнародних правових актах, так і в прецедентних рішеннях Європейського Суду з прав людини та міждержавних угодах, які закріплюють стандартизовані правила поведінки сторін і інших учасників кримінального судочинства.

Норми, викладені у Міжнародних правових актах і рішеннях Європейського Суду з прав людини, являють собою унікальне джерело норм права, які підлягають кодифікації й імплементації в кримінально-процесуальне законодавство України. Між тим, незважаючи на певні позитивні зрушення в цьому напрямі та перманентне накопичення проблем теоретичного і практичного характеру, в реформуванні інституту затримання підозрюваного, так би мовити, «візок і понині там».

Стаття 149 КПК України затримання підозрюваного називає «тимчасовим запобіжним заходом». У ст. 94 КПК України зазначається, що одним із приводів до порушення кримінальної справи є «повідомлення представників влади..., які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним»; ст. 106 КПК України під затриманням фактично розуміє взяття під варту, а підстави затримання визначає як захоплення особи на місці злочину чи з поличним. Саме затримання підозрюваної особи на місці вчинення злочину або з поличним законом досі не врегульоване.

Безумовно, затримання підозрюваної особи на місці вчинення злочину або з поличним виходить за рамки вузького уявлення про затримання лише як про запобіжний захід. Вочевидь, ми маємо справу з більш складним явищем і правовим інститутом.

Парадокс полягає в тому, що протягом певного історичного етапу законодавець регламентував затримання підозрюваного як невідкладну слідчу дію, відповідним чином визначаючи і підстави даного заходу, а уже в наш час став розглядати затримання як тимчасовий запобіжний захід, залишаючи в незмінному вигляді підстави його застосування, фактично надаючи підставам проведення невідкладної слідчої дії силу (затримання на місці злочину чи з поличним) значення підстав застосування запобіжного заходу.

Між тим різниця в ступені стиснення гарантованої ст. 29 Конституції України недоторканності особи викликає актуальність окремого врегулювання кримінально-процесуальним законом підстав і порядку

проведення цих дій. Виникає необхідність прийняття окремого Закону «Про тимчасове затримання особи», яким би було врегульовано питання правового режиму тримання затриманих під вартою [17].

Про необхідність таких дій красномовно свідчить практика Європейського Суду з прав людини.

Так, у справі «Соловей та Зозуля проти України» Європейський Суд з прав людини, розглянувши скаргу з приводу невинуватених затримань та строків тримання під вартою, у своєму рішенні від 27.11.2008 р. констатував, що після сплину значного проміжку часу повторне затримання за однією і тією ж справою не виправдовує позбавлення волі, у таких випадках влада повинна обирати інший запобіжний захід. Дане рішення має прецедентний характер, оскільки усуває прогалини чинного законодавства України і має бути беззволікань реалізоване в КПК України.

У справі «Миханів проти України» (2008), де заявник скаржився на довгий термін перебування під вартою до судового розгляду справи і знаходився під вартою більше 18 місяців, але не був звільнений з під варти після сплину граничного строку, Суд визнав, що розумних підстав для повторного затримання особи за однією справою не було, немає виправдання довгого терміну тримання під вартою, не було забезпечено право на судовий розгляд у межах розумного часу.

У справі «Свершов проти України» (2008) Суд зазначив, що тримання під вартою без продовження терміну на підставі тільки факту передачі кримінальної справи до суду незаконне.

У справі «Невмержитський проти України» (2005) Суд визнав, що були допущені грубі порушення прав людини в місцях тримання затриманих, жахливі умови тримання потягли захворювання людини, довгий строк тримання під вартою до суду невинуватених та незаконний, держава не в змозі виконати всі умови Конвенції.

У справі «Мельник проти України» (2006) Європейський Суд з прав людини підкреслив загальноновизнане правило, яке мало, як на перший погляд, ознаки моральної норми – «людина повинна триматись в умовах, які сумісні з повагою людської гідності».

Як може здатись на перший погляд, декларативний характер даної норми не повинен розхолоджувати владу України, яку з урахуванням інших рішень (наприклад, «Коваль проти України» (2007), «Яковенко проти України» (2008), «Юхан проти України» (2008), «Невмержитський проти України» (2005) та ін.) Європейський Суд з прав людини фактично орієнтує на реформування усієї законодавчої системи запобіжних заходів, реорганізацію усієї існуючої системи її застосування, починаючи з забезпечення людських умов тримання людини під вартою при застосуванні затримання чи арешту та закінчуючи гуманізацією і демократизацією усієї системи запобіжних заходів.

З даних рішень випливає необхідність визначення ознак розумних строків тримання під вартою, а з урахуванням специфіки національної правосвідомості – фактично встановлення більш жорстких

обмежень як щодо строків затримання і арешту на досудовому слідстві, так і тримання обвинуваченого під вартою під час судового розгляду справи. Логіка підказує, що з урахуванням того, що термін тримання особи під вартою зараховується у строк відбутого покарання, то щонайменш загальний строк перебування особи під арештом на досудовому слідстві і в суді ні в якому разі не повинен перевищувати можливий максимальний строк позбавлення волі, який визначений у санкції статті, за якою кваліфіковано дії обвинуваченого. Але при цьому має враховуватись як принцип справедливості, так і принцип пропорційності. А це зумовлює необхідність коректив щодо розумних строків арешту. З огляду на досвід європейських країн в законі можна установити, що строк тримання обвинуваченого під вартою в порядку застосування запобіжного заходу на досудовому слідстві і суді в цілому не повинен перевищувати 12 місяців.

Обмеження у строках застосування запобіжних заходів має застосовуватись і щодо інших запобіжних заходів. Так, у справі Іванов проти України (*Ivanov v. Ukraine*) 2006 р. заявник стверджував, що обраною до нього в ході розслідування підпискою про невиїзд та тривалістю її застосування держава порушила його право на свободу пересування. Незважаючи на те, що держава заперечувала обґрунтованість позову заявника, посилаючись на прийняття запобіжного заходу чітко у відповідності до закону (принцип законності), Європейський Суд з прав людини визнав порушення державою ст. 2 Протоколу № 4 (права на свободу пересування), оскільки період перебування під підпискою про невиїзд був занадто довгим (10 років та 4 місяці), а отже, обмежувальні заходи не відповідали принципу пропорційності. Разом з тим у іншій справі (*Antonenko and Others v. Ukraine*, 2005 р.) Суд не знайшов порушень ст. 2 названого Протоколу, але у цьому випадку підписка про невиїзд у часовому періоді становила 4 роки та 10 місяців.

На наш погляд, застосування підписки про невиїзд має бути обмеженим у часі. Щонайменш у законі слід установити, що у найбільш складних справах перебування особи на підписці про невиїзд на досудовому слідстві і в суді взагалі не повинно перевищувати 5 років.

Час зумовлює необхідність звуження обсягу застосування затримання та арешту підозрюваного (обвинувачуваного), а також запровадження в законодавство й розширення застосування системи так званих неізоляційних запобіжних заходів: 1) нагляд міліції; 2) тимчасове позбавлення водійських або інших спеціальних прав; 3) тимчасове вилучення паспорта; 4) заборона виїзду з країни; 5) домашній арешт тощо [7].

Слід звернути увагу також на те, що у Страсбурзі 5 березня 1996 р. в розвиток Європейської конвенції та протоколів до неї підписана «Європейська угода про осіб, що беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини». У ст. 3 даної угоди передбачені права осіб, що беруть участь у процесі, порушеному в Суді. Зокрема зазначається, що Сторони поважають право таких осіб на безперешкодне листування із Судом, а «стосовно затриманих осіб здійснення цього

права, зокрема, передбачає, що: їхня кореспонденція відправляється та доставляється без надмірних затримок і без змін; до таких осіб не застосовуються дисциплінарні заходи у жодній формі на підставі будь-якого повідомлення, надісланого до Суду належними каналами; у зв'язку із будь-якою заявою до Суду чи будь-якою процедурою, яка може з неї впливати, такі особи мають право листуватися та спілкуватися за межами чутності інших осіб з адвокатом, що має право виступати в судах країни, у якій їх затримано».

Вважаємо, що це правило має бути закріплено в КПК України і враховано при розробці нового Проекту КПК.

Висновок. Реформування кримінального процесу взагалі і інституту запобіжних заходів зокрема має відбуватись із застосуванням загальноновизнаних норм і принципів, викладених у міжнародних правових актах та прецедентних рішеннях Європейського Суду з прав людини, з беззаперечним дотриманням принципу верховенства права, пропорційності і справедливості, без будь-якого обмеження уже проголошених і гарантованих законом прав і свобод людини і проваджуватись насамперед у напрямі гуманізації і демократизації інституту запобіжних заходів.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці на основі міжнародних стандартів концептуальних моделей застосування окремих запобіжних заходів.

Бібліографічні посилання

1. *Авер'янов В.Б.* Принцип верховенства права в новій адміністративно-правовій доктрині // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 1. – С. 3-9.
2. *Алейніков Г.Л.* Використання рішень Європейського Суду при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту // Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євро інтеграційних прагнень України: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Запоріжжя, 2006. – С. 31-35.
3. *Буткевич В.Г., Маляренко В.Т.* Європейський Суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії // Вісник Верховного суду України. – 2004. – № 4. – С. 2-8.
4. *Головатий С.* Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні // Практика Європейського Суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – С. 11.
5. *Губська О.А.* Взяття під варту як запобіжний захід у світлі національного та міжнародного законодавства // Адвокат. – 2007. – № 3.
6. *Заїка С.О.* Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006.
7. *Захарко А.В.* Ізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Дніпропетровськ, 2010.
8. *Капліна О.В.* Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: Монографія. – Х., 2008.
9. *Маринів В.* Конституційні гарантії забезпечення права людини на свободу й особисту недоторканність та їх реалізація в кримінально-процесуальному законодавстві України // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1.
10. *Молдован В.В., Молдован А.В.* Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посіб. – К., 1998.
11. *Назаров В.В.* Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Дніпропетровськ, 2009.
12. *Погорецький М.А.* Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і си-

стема. – Харків, 2002.

13. Савонюк Р.О. Загальна декларація прав людини та проблеми забезпечення прав суб'єктів кримінального процесу // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 6. – С. 51-57.

14. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: Монографія. – Х., 2011.

15. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2000.

16. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підруч. – 5-те вид., доп. і перероб. – К., 2007.

17. Чернова А.К. Концептуальні аспекти проекту закону «Про тимчасове затримання особи» // Державна політика у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 160-162.

Надійшла до редакції 13.10.2011

І.М. Шопіна

кандидат юридичних наук
(Державний науково-дослідний
інститут МВС України)

УДК 342.951 : 351.74

УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ ПРАВОВИХ ФОРМ УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На підставі аналізу сутності окремих правових форм управління органами внутрішніх справ визначаються напрями їх удосконалення.

Ключові слова: форми управління, адміністративний договір, юридично значущі дії, органи внутрішніх справ.

На основе анализа сущности отдельных правовых форм управления органами внутренних дел определяются направления их совершенствования.

Ключевые слова: формы управления, административный договор, юридически значимые действия, органы внутренних дел.

On the basis of an analysis of several legal forms of law-enforcement bodies' management the directions of their improvement are defined.

Keywords: forms of management, administrative contract, relevant in law actions, law-enforcement bodies.

Постановка проблеми. В умовах прагнення до створення ефективної системи управління органами внутрішніх справ особливої уваги заслуговує дослідження таких видів правових форм управління, як укладення адміністративних договорів та здійснення юридично значущих дій. Як свідчить правозастосовна практика, під час застосування вказаних форм управління досить часто виникають правові колізії, викликані прогалинами і суперечностями у нормативно-правових ак-